

Csapody Miklós

Erdélyi Fiatalok

(*Transzilvanizmus, hőskor és hanyatlás egy folyóirat történetében*)

"Szükségből az erényt"

Harvan esztendeje annak, hogy az Erdélyi Fiatalok mozgalmának belső egysége megbomlott, és az erdélyi magyar társadalom új, reális helyzetudatát formálni akaró nemzedék munkájában a polarizáló erők bizonyultak hatékonyabbnak az egységet fönntartani kívánók törekvéseivel szemben. E korszakforduló előzményeit, eseményeit és a hozzá vezető folyamatok irányait mégis csupán jelzésszerűen ismerjük, annak ellenére, hogy a rendszerezett tények ismeretét az évfordulós alkalmon messze túlmutatóan a transzilvanizmus revíziójáról folyó ideológiai-kritikai viták és a megváltozott történelmi viszonyoknak megfelelő új politikai modus vivendi keresése, a kollektív kisebbségi jogok és az autonómia régóta aktuális kérdései teszik mindenekelőtt szükségessé.

I.

Kós Károlyék 1921-es cselekvési programjának, a *Kiáltó Szónak*¹ az új nemzedék felismerése szerinti vállalását a *Tizenegyek* 1923-as demonstratív fellépése jelentette,² akiknek csoportja a romániai magyar irodalom legelső szervezett, önálló koncepcióra törekvő csoportosulása volt, s amely a közéleti aktivitás kimondása után az új irodalom minőségét, irányultságát és a kibontakoztatására tett kísérlet lendületét is jelezte, eszméileg pedig a korai transzilvanizmus³ sajátos értelmezését adta. Különös jelentősége abban állt, hogy elágazási pontnak bizonyult: az *irodalomszervezés* és – teremtés (később az *Erdélyi Helikonban*), a társadalom ön-

megszervezése, a szociografikus valóságismeret és a hosszútávú, a mentalitás egészét átalakítani óhajtó morális törekvések pedig – a "társadalomtudatosítás"⁴ – az *Erdélyi Fiatalok* folyóiratában és mozgalmában bontakozott ki. Az antológia létrejötte ugyanakkor az irodalomszervezés lehetséges útjait kereső fiatal írók találékonyságát és áldozatvállalását is megmutatta.

"Miután az anyaországtól elszakított erdélyi magyarság belátta, hogy a sors kerekének kijelölt forgása elé hiába akar akadályt gördíteni, hiába várja összetett kezekkel sorának jobbrafordulását s a passzivitásból kezdett az aktivitásba lépni, a középiskolát végzett magyar ifjak előtt is rendre szétosz-

ladoztak az illúziókból szőtt ábrándképek és belátták, hogy az erdélyi magyar ifjúságra is új kötelesség vár: *itt maradvá*, az itteni helyzet megismerésével kell egzisztenciát teremtenie magának, s minden téren felfegyverkezve kell népének élére állnia...”,⁵ maradásával biztosítani a társadalmi regeneráció folytonosságát, a hivatásra való felkészüléssel pedig vállalni népe szolgálatát.

Ez a *Péterffy Jenő*⁵ által megfogalmazott életprogramfelismerés azonban korántsem volt általános jellemzője a húszas évek közepén tanuló ifjú generációnak, mely a frontnemzedék küzdelmei alatt s részben már azt követően készült értelmiségi feladataira. Tájékozatlanság és tapogatózó bizonytalanság jellemezte, válságtudat és szorongató kiütkeresés, amelynek nyomasztó pszichózisát *Kacsó Sándor* írta meg az “első feeskék” pionírnemzedékének kulcsregényében, a *Vakvágányon*ban. E regénynek különösen első kötete a román egyetemen próbálkozó kevesek helyzetéről, a magyar társadalom nagy részétől akkor még renegátnak tekintett igen kis létszámú fiatalság életérzéséről ad forrásértékű képet.⁷ Ekkoriban ugyanis “Az erdélyi magyar ifjú kikerülve az életbe, magyarságának tudatosításával nem nyert, hanem veszített. Az a szomorú adottság, hogy az erdélyi magyarságnak nem volt módjában maradék nélkül kiélni nemzeti létét, még azoknál az ifjakkal is megbosszulta magát, akik történetesen felekezeti iskolákban tanultak.”⁸ Külön egyéni szívósságra volt szükség, hogy az ambíciózus fiatalember kifogástalanul tudja a magyar nyelvet. Magyarul tudni, a magyar műveltségnek birtokában

lenni távolról sem volt magától értetődő természetesség.”⁹ Ennek a helyzetnek a megélése és fokozódó nyomása csak később, ám annál parancsolóbban adott ösztönzést a tudatosságnak és a heroikus lendületnek, kitermelve az önmeghatározásnak azt az energikus önbizalmát, amit *László Dezső*¹⁰ így fejezte ki: “Történelmet csináló nemzedék vagyunk, inkább, mint bármely más kor fiatalága. Ma érdemes erdélyi fiatalnak lenni.”¹¹

A talpraállás és a határozott irányvétel így csak később lesz a generáció gondolkozását meghatározó feladatvállalással és küldetésstudattá, miután már valóban tömegessé vált a magyar hallgatók jelenléte a román felsőoktatásban, mindenekelőtt Kolozsvárott, a diákmozgalmak központjában. A létszám megnövekedésének ideje a kisebbségi lét első tizenöt éve; az a minőségi változás pedig, mely a diákmozgalmak fénykorát elindítva az új eszmék keresésében már konkrétan is jelentkezett, pontosan megjelölhetően az 1928/29-es tanévvel következett be. Az a “felhalmozódási időszak”, mely a húszas évek közepétől e csomóponton át a harmincas évek közepéig mintegy másfélezres nemzedéket vonultatott föl, az Erdélyi Fialatok történetének egyik meghatározója – a bázis megteremtője és az eszmei kibontakozás előfeltétele volt.

A megszállás utáni Erdélyben – még a békeszerződés aláírása előtt – az elemi és középiskolai oktatás rendszere változatlan maradt,¹² s 1918 karácsonya után a kolozsvári egyetem is folytatta működését. Magyar fennhatósága csak 1919. május 12-én szűnt

meg, amikor *Onisifor Ghibu*, az Erdélyi Kormányzótanács közoktatási államtitkára "romanizálta".¹³ Az I. Ferdinánd román király nevét viselő "új" egyetem az 1918/19-es tanév második felében nyílt meg (figyelemreméltó, hogy ebben a tanévben az egyetem magyar hallgatóinak száma 1.620 volt).¹⁴ A következő évben azonban nemcsak a magyar felekezeti iskolák bezárása, a meghagyottak működésének megakadályozása vette kezdetét,¹⁵ hanem hatalmas törés következett be az egyetem magyar hallgatói létszámának alakulásában is: az előző évi több mint másfélezerrel szemben az idei 1.871-es összlétszámból¹⁶ már csak 102 volt a magyar fiatalok száma,¹⁷ akiknek többsége ekkor még nem a jogi karon tanult. Ezt a törést az összeomlás ténye és a létbizonytalanság zűrzavara magyarázza, a további csökkenést azonban már a román kormányzat oktatáspolitikája is fokozza: az 1920/21-es tanévben az Averescu-kormány megtagadja az egyházi (kisebbségi) iskolák törvényes államsegélyét, ezáltal a magyar fiatalság legnagyobb része állami – román tannyelvű – iskolákba kényszerül.¹⁸ Ezt követően a magyar egyházak egységes középiskolátípust hoznak létre,¹⁹ amihez állami jóváhagyás nem volt szükséges. 1920 nyarán vetődött fel a terv, hogy a katolikus, református, unitárius, evangélikus és izraelita egyházaknak közös magyar felekezeti egyetemet kellene felállítaniuk,²⁰ ezt azonban a kormányzat megakadályozta. A felekezeti bizottság döntése alapján mégis megkezdődött a felsőoktatás egyelőre csupán a kolozsvári református tanítóképző újjászervezésével, ahol a jogi karon kívül minden fakultás megalakult,²¹ s ide már

1921 szeptemberében mintegy 300 magyar hallgató iratkozott be;²² kevéssel ezután az intézetet állambiztonsági okokra való hivatkozással a kormányzat karhatalommal bezáratta.²³ Felszámolásában szerepet játszott az is, hogy a főiskola a frissen szervezett román egyetem életképes konkurensének bizonyult.²⁴ Ezzel a lépéssel a magyar felsőoktatás Erdélyben lényegében megszűnt.

Ebben a helyzetben az érettségizett magyar fiatalság előtt három lehetőség állott: egyetemi tanulmányait leginkább nyelvi okokból külföldön, jobbára Magyarországon folytatni, a magyar tannyelvű teológiák valamelyikét választani, vagy megpróbálkozni a román egyetemmel. A kolozsvári egyetemen a kezdeti légkör viszonylagos demokratizmus ellenére is igen nagy nehézségekkel kellett megküzdeniük az első – nagyrészt még lemorzsolódó "magyar golyáknak".

A legtöbben ekkor még a legkönnyebb utat választották: a nagy többség Magyarországra ment tanulni, sőt a jobbmódú polgárok Prágába is elküldték fiaikat.²⁵ Ezek jelentős része – diplomájának román honosíthatósága nélkül – Magyarországon maradt, amivel "a magyarországi szellemi proletariátust növelte, itt pedig pótolhatatlan úrt vágott."²⁶ A háború pusztítása mellett ez az a döntő tény, ami az ifjúsági mozgalmak genesisét meghatározta²⁷ "...hiányzik a 25-40 évekig terjedők generációja Erdély magyarságából",²⁸ pontosabban értelmiségéből, amelynek tizenöt korosztálya a megszállás utáni hét esztendő kétszáz ezres kivándorlótömegében családjával együtt, vagy kifejezetten tanulni ment Magyarországra.²⁹

A második lehetőség a teológiák valame-

lyikének látogatása volt: aki nem akart elmenni és románul sem tudott még, ezt az utat választotta. Minthogy itt magyarul lehetett tanulni és a külföldön szerzett érettségét is elfogadták, jelentősen megnőtt a teológusok száma, különösen a református és az unitárius egyházban. (Kortárs visszaemlékezés szerint a négy-, később ötéves református teológián egy-egy évfolyamon 40-50 hallgató is volt, az unitárius teológián pedig 25 körül volt a beiratkozottak száma. Idejárt a Tizenegyek közül *Balázs Ferenc* és *Szent-Iványi Sándor* is; ebben az időben az unitárius teológia a legelső ifjúsági-irodalmi szervezkedések központja volt.) "Nem véletlen – írta *Ligeti Ernő* –, hogy az irodalomban az utánpótlást inkább a teológiákról kaptuk meg, mint az egyetemekről. Aminthogy nem véletlen az sem, hogy például a Tizenegyek ifjú írói csoportja, ahová *Kemény János* is tartozott, már a gimnázium felső osztályaiban kész volt."³⁰

Emellett más okok is erre felé irányították a fiatalság egy részének figyelmét. A papság "Csendes és biztonságos megélhetést ígért – írta *Kacsó Sándor*. – Igaz, hogy a nagy többségnek csak falun, de ott is a hívek védelmi gyűrűjében. S különben is a háború forrása után valami romantikus vágy fogta el az emberket a »csendes, nyugalmas, idilli életű falu« iránt."³¹ A református teológiára járt *Kemény János* és *Teleki Ádám* is, akik ugyan később lelkészként nem működtek, a teológia elvégzése azonban mentesítette őket a katonai szolgálat alól. Jellemző általánosságban véve a teológiák hallgatóságának többsége minden aktivitása ellenére sem tartozott a

legjobb képességű fiatalok közé, ami számos esetben a kisebbségi érzés megnyilvánulását eredményezte; ez a jelenség részben még a harmincas években is megfigyelhető volt, az Erdélyi Fiatalokban is több írás jelent meg a teológusok és az egyetemisták közti viszonyról. Természetesen a teológusok között is számos kiváló képességű, markáns egyéniség volt, köztük *Balázs Ferenc*, *Kemény János* vagy *László Dezső* s egy időben *Méliusz József* is; a hallgatók többsége valóban hivatástudatból választotta meg pályáját, s demokratikus beállítottságú, a népszolgálat eszméjét magáévá tevő lelkészként dolgozott.

A továbbtanulás említett három útjának lehetőségeit átmenetileg kiszélesítette még az a megoldás is, amelyet az ekkor kétéves kolozsvári Kereskedelmi Akadémia kínált az anyanyelven való tanulásra. Az 1921/22-es tanévben – az Anghelescu-korszak legelején, a felekezeti iskolák nyilvánossági jogának megszüntetése kezdetén³² még 74 magyar hallgató fejezte be itt tanulmányait, köztük *Tamási Áron* is, ebben a tanévben azonban magyar nyelvű első évfolyam már nem indult, a magyar oktatás pedig 1923-ban megszűnt.

A további lehetőséget – a legtöbb elszánt-ságot kívánó erőpróbát – a román egyetemre való beiratkozás jelentette: azon kevesek indulásának jellemzésére, akik erre nyelvtudás hiányában is, de a perspektívát fölismerve vállalkoztak, *Kacsó Sándort* idézzük, aki 1921/22-ben került a kolozsvári egyetemre. A magyar tanárjelöltek között – írja – "...bizony összesen kettő akadt, aki ismerte annyira a román nyelvet, hogy el tudta olvasni és

megértette a kérvényeinket, segített kitölteni az indexet... Aztán néha akadt (...) a román egyetemi hallgatók között is egy-egy, aki észrevette ügyetlen ténfergésünket, s kedves leereszkedéssel felajánlotta segítségét a »magyar gólyának«. Engem is egy ilyen erdélyi román fiú kísért be Lapedatu Sándor dékánhoz, a későbbi miniszterhez, amikor pirulva bevallottam neki, hogy meg sem tudok mukanni, ha a dékán úr kérdez valamit. Ő tolmácsolta aztán... Első fecskék voltunk akkor még mi magyarok a kolozsvári egyetemen, nagyon kedvesen és előzékenyen fogadtak... Úgy tudom, ebből a – mondhatjuk legelső – úttörő csoportból végülis kevesen maradtak meg úgy, hogy a kolozsvári egyetemen végeztek s azt végezték el, aminek nekifogtak. Egy-kettő végül mégiscsak magyarországi egyetemre ment, egy-kettő a könnyebb gyógyszerészeti pályára tért át. Sok nem is maradhatt, hiszen összesen is kevesen voltunk.”³³ A magyar tanárjelöltek számára nagy könnyítést jelentett, hogy 1922 tavaszán magyar nyelv- és irodalom tanszéket létesítettek,³⁴ ezzel legalább egy töredék számára biztosítva az anyanyelven való tanulást és vizsgázást. A tanszék vezetője *Kristóf György* professzor, az egyetem egyetlen magyar tanára lett, aki irodalomtanítási ankétján Erdélyi Fialalokat is megszólaltatott.³⁵

Az 1922/23-as egyetemi évnek, amely a magyar hallgatóság további gyarapodását hozta,³⁶ kiemelkedő jelentőséget az adott, hogy a készülődés után a Tizenegyek nemzedéke, az első kisebbségi ifjúság majdani vezetőgárdája társaival ekkor szervezte meg az antológikus jelentkezést. Könyvük a szerzőgárda korai irodalmi-ideológiai fejlődésállá-

potának lenyomataként az Erdélyi Fialalok eszmeiségének előképe, ideológiai gyökérzetének szerves része.³⁷

II.

A Tizenegyek: az előzmények és az Antológia

Balázs Ferenc, Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza, Jancsó Béla, Kemény János, Maksay Albert, Mihály László, Szent-Iványi Sándor, Tamási Áron "...valamennyien ahhoz a korosztályhoz tartoztunk – mondta egy évfordulós előadásában tizenegyedikjeként, a csoport egyik novellistája, *Kacsó Sándor* –, amely a régi magyar múltból úgy lépett át a mai erdélyi magyar jelenbe, hogy egyik lába az árok túlsó oldalán ragadt a régi talajon, a másik pedig alig-alig tudott megkapaszkodni az újon. Az ugrástól azonban maga az élet függött, tehát ki kellett rántania a lábát a régi talajból, bármennyire remegtek is az inai. Ez a korosztály, amely hátán hozta a múltat, de nem ragaszkodott csökönnyösen hozzá, mert fiatal élete minden hajtóereje kergette előre.”³⁸ Elszántság és a keresés tudatossága, az önmeghatározás elemi vágya jellemezte törekvéseiket, kezdetek és kísérlete az irodalomteremtésnek. A csoport megszerveződése azonban nem volt előzmény nélküli; kiformalódásának kezdetét az antológia szereplőinek még e legelső fellépést is megelőző irodalmi előéletében, utolsó középiskolás éveikre eső irodalmi tevékenységükben kell keresnünk.

A századfordulón s a világháború alatt is jó kereteket kínáltak a középiskolások irodalmi munkájához a nívósan szerkesztett

kollégiumi, főgimnáziumi diákfolyóiratok, amelyek hatása Kolozsváron messze túlnőtt az iskolák keretein. A Tizenegyek gárdájának két fontos tagja, Jancsó Béla és Kemény János is diáklapban, a református *Remény*-ben jelentkeztek első írásaikkal, amelyeket a Gyulai Pál Önképzőkör adott ki Jancsóék osztályának lapjaként (*Remény. A Református Kollégium szépirodalmi és tudományos havi folyóirata*). Jancsó Béla volt a Kör elnöke is, s ugyancsak az ő nevéhez fűződik a folyóirat 1920. november 1-i megindítása; a szerkesztő *Nagy Jenő*, a kör tanár irányítója *Csüry Bálint* nyelvész, később a novellista *Kovács Dezső* voltak, a diákszerkesztők pedig Jancsó Béla, Jancsó Miklós, Szádeczky Elemér, valamint Kemény János, aki épp Jancsó Béla biztatására írta első verseit, melyeket eltanácsolása után az Unitárius Kollégium azonos című diákfolyóiratában is megjelentetett. Mivel a református *Remény* a másik kollégiumi diáklap, a satírikus *Bakter* 1921 elején kitört botránya, illetve a *Remény* osztályának, köztük is a leghatározottabban Jancsó Bélának szellemi tájékozódása miatt 1921. február 1-én megszűnt, a még igencsak romantikus fűtöttségű, de a nemzedék fellépését már körvonalazó csoport új fórumot teremtett magának.³⁹

Ez a rövidéletű orgánus a 1922 elején indult s tavaszra már meg is szűnt *Előre* című félhavi folyóirat volt; működésének rövidségét magyarázza, hogy az egyetemre készülő – így az *Előre* munkatársai is – ekkor még külföldön folytatták tanulmányaikat. A lap patrónusa és szerkesztője Kemény János volt, minthogy azonban lapengedélyt diákok

nem kaphattak, névleges szerkesztőként *Gelley Antal* szerepelt. Helyettes főszerkesztője Balázs Ferenc volt, aki a lapot Dobai István-nal és Szent-Iványi Sándorral közösen szervezte az Unitárius Teológián. Ő fogalmazta meg – lírai hevülettel – a lap 1922. március 15-i számában, *Az Előre útja* című cikkében generációjának még nem annyira látásmódban, mint inkább a szándékok újat akarásában jelentkező frissességét és újdonságát. A *Szabó Dezsőről* esszét író Jancsó Béla, a novellista Kacsó és Szent-Iványi, a lírikusnak induló Finta Zoltán, Jakab Géza és Kemény János mellett Balázs Ferenc a maga sajátos meseműfajú írásaival is itt jelentkezett először, s munkatárs volt Mihály László is, ugyancsak a Tizenegyek sorából. A lap megszűnte után, most már konkrétan Jancsó Béla és Balázs Ferenc együtt vetették föl 1923 elején egy átfogó, általános nemzedéki program kidolgozásának a gondolatát, amely az első lépést jelentette az antológia felé. E nemzedéki gondolat, életérzés és program kiformalódására erős hatást gyakoroltak a magyar kisebbségi pártpolitika mozgásai, ezek sorában is főként Kós Károly Magyar Néppártjának és a Magyar Nemzeti Pártnak az 1921 végén megtörtént fúziója a magyar politikai egység megteremtésének reményében; a korszak általános egységvágyának reális alapját a nemzedék gondolatvilágában a nép alkotta, mint a kisebbség nemzeti létének legfontosabb bázisa.

Tudatuk, világképünk, helyzet tudatuk betájolódását, önmegfogalmazásukat ekkor még jobbára érzelmi-intuitív erők irányították. Az *Előre* munkatársai közül többen már

az irodalmi életbe is kiléptek, mint Maksay Albert a Pásztortűzben, s ekkor nyert első díjat a Keleti Újság novellapályázatán Tamási Áron. Bár Tamási ekkor már bizvást jelentkezhetett volna önálló kötettel is, lelkes támogatója lett Jancsó Béla javaslatának: a fiatal írók laza csoportosulása – inkább baráti együttes és eszmeközösség, mint szervezett írótársaság – gyűjteményes kötetten adjon hírt magáról, s ha az első lépés sikere azt lehetővé teszi, folytassák a könyvkiadást. "Egy 20 éves antológiát akarunk kiadni, amellyel egy elhatározó lépéssel becéljük magyar közönségünk, fajunk tudatába mint új és magyar irodalomnak ígéretet – számolt be a tervről *Benedek Elek*nek Balázs Ferenc. – Azt akarjuk, hogy lélegzeljenek föl s lelkesedjenek élővé, látván, hogy az új ígéretet az ő véreből erednek, s az új célok és tervek és akaratok, amik életté válhatnak, ha ő is meri akarni, neki készített és álmodott célok, tervek és akaratok. Az új magyar életmunkát csak úgy lehet sikerre vezetni, hogyha meglátja a magyar a magyar író, és mindenekelőtt és mindenekelőtt szívébe fogadja. Ezért lépünk együttesen, tizenegyen a porondra: magunk megmutatni... Ez az Antológia, amelynek azonban még címét nem találjuk, hogy egy esztendő, két esztendő alatt tizenegy fiatal székely írótól tizenegy kötet kerüljön a könyvpiacon. Leányainkat megsértették, ha nem hinnék el róluk, hogy leányosan tiszta és buzgó lelkesedéssel állanak mellénk segíteni. Egész Erdélyben testvérleányokat keresünk, százat, kétszázat. Mindegyik gyűjt mindegyik könyvre öt-tíz előfizetőt, és megvan a kiadásnak anyagi lehetősége. És így azt is elérjük, hogy nevelünk új olvasógárdát és

új és igaz szeműket."⁴⁰

Balázs Ferenc az antológia megszervezésének gyakorlati munkájában vállalt feladatot, a terjesztés módjának megtalálása pedig Tamási Áron gondolata volt; ő fogalmazta meg az 1923. április 22-én kelt előfizetési felhívás romantikusan míves szövegét, amely Erdély magyar leányaihoz fordult: "Legyetek apostolai a megújuló erdélyi magyar irodalomnak. Mi vagyunk minden magyar ember szívdobogása és vére... Könyveinknek ott kell állaniok Erdély minden magyar fiának asztalán. És kérünk titeket, hogy legyetek a kéz, mely széthordja az aratás kéveit."⁴¹ A tizenegy aláírással ellátott felhívást a lapok szerkesztőségeihez is eljuttatták, fogadtatása azonban nem volt mindenütt kedvező; a Figaro című kolozsvári bulvárlap például Irodalom vagy mi a csoda? cím alatt háborgott a fiatal írók megmozdulása láttán, "...akik nem átkodtak egy vajszívű bárófiúcska révén irodalmiasdit játszani akkor, amikor komoly és hivatott emberek vérző verejtékkel kínlódnak és nem tudnak egy kötetet sem piacra hozni."⁴² Jellemző, hogy miközben a cikk a felhívás szövegét indulatosan Balázs Ferencnek tulajdonítja, annak teljes szövegét közli, a Tizenegyek eredeti szándékát szolgálva. Furesa, hogy még *Tompa László* is leplezetlen ellenérzésekkel fogadta a felhívást, éppen azt fogalmazva meg aggályaként, aminek ellenkezőjéről Benedek Eleknek Balázs Ferenc biztosította: a feltűnősködést.

Az eredmény azonban példátlan volt a romániai magyar könyvkiadás addigi, alig néhány éves történetében: amikor Áprily és Reményik kötetei 5-800 példányban keltek

el, az antológiára néhány hét alatt 2.800 előfizetés⁴³ érkezett Janesó Béláék Monostori úti címére, a Tizenegyek szervező központjába. A nagyarányú érdeklődés tette lehetővé a gyors és nagy példányszámú megjelenést – az előfizetések alapján 3.200 példányét,⁴⁴ ugyanis minden 6 előfizetés gyűjtése után 1 dedikált ajándékkötet, minden harmadik után pedig egy félárú negyedik járt.

Az új könyvkiadási szisztémát népszerűsítette Balázs Ferenc, amikor a sikert követő második felhívásában ezt írta: "Könyvkereskedők útján a legjobb, legszebb könyvekből sem kel el pár száznál több... és ebben az a veszedelem, hogy így az irodalom az emberektől távol, *külön* életet él, nem lehet láthatóvá tenni és így az irodalom tulajdonképpen hivatását nem töltheti be: az irodalmat nem az egész faj, hanem csak a gazdagabbak, a nagyon áldozatkészek olvashatják." Ez a koncepció az adott időszakban a legdemokratikusabb kiadási és terjesztési elgondolást jelentette, új és valóban életrevaló programot adva már az Erdélyi Szépművés Céh létrejötte előtt, amely "...éppen ellenkező elveken, bibliofil alapon létesített önálló erdélyi kiadót, kevés gondot fordítva a könyvterjesztés tömegességére, hogy aztán a Helikonba kapcsolódás után a terjesztés teljesen kapitalista üzleti alapon történjék."

Másfél hónap múlva, 1923. június 11-én⁴⁵ a kolozsvári Minerva rt. kiállításában 168 oldalon jelent meg a *Versek – elbeszélések – tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival (Erdélyi fiatal írók antológiája)* című kötet, puhafedelű címlapján Kós Károly szürke-vörös

nyomású grafikájával. Bár a szépíró Kós az antológiában nem szerepelt, a remekbe készült címlap mellett tőle való a belső exlibris rajza, sőt maga az antológia címe is.

Az az önmeghatározó elméleti igény, amely régóta érzett, a művekben már formálódó, de koncepcionálisan még ki nem fejtett sajátosságként jellemezte az új nemzedék rajzását, ebben a könyvben fogalmazódott meg a fiatalok egyik alapkérdésével: a székely lelkiség és irodalmiság problémakörével együtt. Az antológiának ez a meghatározó elméleti, stílári és tematikai jellegzetessége mindenekelőtt Balázs Ferenc poétikus-intuitív, de reális elemekből építkező, egzakt fogalmiságra nem törekvő, mégis tartalmas megállapításokra jutó tanulmányában, az erdélyi magyar irodalomról és a székely mitologizmusról szóló vázlatokban kapott teoretikus támasztékot.⁴⁶ Bár a kritika részben éppen a gondolati önállótlanyságot vetette a Tizenegyek szemére, ezek az írások akkor is újdonságot jelentettek, ha a legtöbb ellenvetés rájuk vonatkozott, mégpedig Szabó Dezső irodalompszichológiai tételének túlzott adaptációja miatt. Szabó Dezső gondolatainak a megfogalmazás egyoldalúságai miatt indokoltan nehezményezett s már-már "faji partikularizmusba" forduló kifejtésében Balázs Ferenc az erdélyi irodalmat tartalmilag határolja körül: ez az irodalom szeginte "...csak kijelentője, kifejezője lehet az erdélyi faji léleknek s így a különösségek, amelyek mint erdélyi íz, levegő, zamat, a könyvekben jelentkeznek, sokkal mélyebben: az erdélyi lélekben gyökereznek."⁴⁷

Áttetsző és lírai szóhasználat ez, az “erdélyi faji lélek” tartalmának kibontása – éppen annak itt csak sejtetett érzelmi-látás-módbeli realitása miatt – nem is szükséges; mindez ugyanis körülhatárolhatóvá válik akkor, ha Balázs Ferenc erdélyiesség-képzetét a korai transzilvanizmus szülőföldpátosza, historizmusa, táj és történelem aktivizáló vállalása felől, és mindennek valóban Szabó Dezsőtől kölcsönzött dinamikus-heroikus átmitizálása felől közelítjük meg. Az “erdélyi léleknek” azok az összetevői, amelyeket a táj, az életmódbeli sajátosságok és az általa az etnikai homogenitásból származtatott néplélektani jegyek jelentenek (“Hegyvidék; Ősfoglalkozások; Viszonylagos fajtisztaság”), a meglepőnek tűnő és nem is mindig szerencsésnek tűnő megfogalmazások ellenére is realitások.

E jellemzők Balázs Ferencnél a kifejtés során a kifejezések, szókapcsolatok és mondat szerkezetek lírai-patetikus elfedései, a szöveg áttetszősége, túlzásai és fogalmiatlansága ellenére belső logika szerinti felépítést kapnak. A táj hatása a szerző szerint abban nyilvánul meg, hogy “...a hegyvidéken lakó nép gondolatvilága és képelete dúsabb, összetettebb, színesebb, élete botorkálób, de változatosabb s világnézetében kevésbé merev és zárkózott.”⁴⁸, míg az életmódbeli hatások, “Az ősfoglalkozások (ti.a pásztorkodás, földművelés, hadviselés) a földdel hozták az erdélyi embert szoros kapcsolatba; jobban mondvá: *meghagyták a földdel levő misztikus együttérzésben.*”⁴⁹ A harmadik komponens, mely Balázs Ferenc szerint a specifikus erdélyiességnak a többivel együttes jelenléti biztosítója: a “viszonylagos faj-

tisztaság” – különösen és leginkább a székely medencékben – megőrizte a nép ősi gyermekségét, fiatalosságát, naív csodálkozó szemét”, azaz a mítikus gondolkozásra, látásmódra való hajlamot. Ezt a leginkább a székely irodalomban kifejeződő erdélyiességet a szerző azonban csupán mint sajátosságot taglalja, pusztá meglétét még nem tekinti elegendőnek: “...az erdélyiesség önmagában az alkotó tehetség hozzájárulása nélkül még nem érték. De nem szabad azt gondolni, hogy mindenki, aki Erdélyben él, mélyen és elhatároltan erdélyi.”⁵⁰

További lényeges momentumot ragad meg Balázs Ferenc azzal, hogy az általa körülhatárolt történeti-pszichikai jelenség irodalmi kifejeződésében a legfontosabbnak magát a nyelvet, annak szemléleti és használati sajátosságait tekinti, mint módot, amint “...az erdélyi lélek a dolgokat a maga közelségébe vonja.” Hitvallásszerű, az irodalom szerepértelmezésére és létmódjára vonatkozó alaptétele azonban már ideologikus megnyilatkozás, amelyben ott van a korai transzilvanizmus eszmetartalmának humanista jellege is, ideértve a korábban kifejtett értékelvűséget is “...bármiféle életnek és irodalomnak nem lehet más törekvése végeredményben, mint csodálatos harmóniában együtt haladni minden más faj életével és irodalmával; befogadni a mindenünnen jövő haladást, ha elfér a faj testében és beleilleszkedhetik a szemszögletébe; egyszóval; zárt talaj nedveit szíván magába, legyen magasra-nőtt virág, amely határokon túl lát s az a napfény növeli s az a szellő borzolja, amelyik minden testvérét.”⁵¹ Ebben a megfogalmazásban a *sajátossal* együtt hangsúlyozódik a

közös is, eszmei rokonságban az Erdélyi Fiatalok fogalmi jelentőségű, Jancsó Béla által kidolgozott alapvetésével, mely az erdélyiség közös eszményét mint "fajok találkozását az emberi értékek magaslatán" értelmezi.⁵²

Balázs Ferenc másik elméleti írása a székely irodalomnak, közelebbről Nyírónek és Tamásinak műfajiságon túli mitologizmusát kísérli meg feltárni az új irodalom kibontakozása feletti örvendő hevület pátozával. A székely néplélek kifejeződését vizsgálva olyan jelenségről szól, amely már akkor magában rejtette a székely írók útjának lényegi konfliktusait: a mítoszalkotás ugyanis a *sajátos* hangsúlyozásával a *partikularitás* igényét, a "minden testvér" gondolatának és a humanizmus *közös*ségének vállalása *az egyetemesség* igényét jelentette.⁵³ A Tizenegyek ösztönös székely gondolatából a politikum, a székely kulturális autonómia később tételesen is megfogalmazott kisebbségpolitikai törekvése még teljes egészében hiányzott.⁵⁴

Ez volt tehát az antológia elméleti-ideológiai alapvetése; Balázs Ferenc írásai mellett a specialitás problematikáját csak a prózaanyag hordozza, nem számítva ide Jancsó Béla európai nyitottságú világirodalmi esszéportréit és miniatűrjeit Petőfiről, Baudelaire-ről, Romain Rolland-ról, az expresszionizmusról és a művészet lélektani-társadalmi jelentőségéről.⁵⁵

Kacsó Sándor erőteljes novellái a szabadságot megcsúfoló adottságok ellenében is cselekvő magatartás erkölcsét hirdették, eszményfogalmazó aktualitásukkal a tartásos humánium győzelmét mutatták föl konfesszióval. Kacsó egyik hőse, a külföldet járó Ele-

mér hazatérése előtt így vívódik: "És aztán mit akarsz te? Védni a kultúrát? Hát védj annak a népnek a kultúráját, azt a sajátos egyéni csillogású kultúrát, a te néped kultúráját. Kezdd itt, apostol, mert itt van szükség reád! Itt nem szabadok, itt nem boldogok a te testvéreid, bátyáid, rokonaid..." (*Megújul a kúria*). A kisebbségi életakaratnak ezt a dinamizmusát, erkölcsi alapozású vitalitását és hitét sűrítik magukba Tamási Áron mítikus föld-novellái is, a földért életét adó *Dakó Bálint* története és a *Föld embere*, a premontrai szerzetes *Faludi Jákó*, aki életépítő munkájának célját ugyancsak a földben leli meg (ez a novella bekerült Tamási első kötetébe is⁵⁶).

Az antológia a legtöbbit a prózában, Kacsó, Tamási és Szent-Iványi novelláiban hozta. A költők – Dobai, Finta, Jakab, Kemény, Maksay és Mihály – valamennyien bizonyos mértékű formakultúra érzékelhető birtokában a fiatalság általános, mindenkori érzelme- és hangulatvilágát szóaltatták meg; szűkös és lényegében azonos tematika vonul végig verseikben a melankólikusan finom borongás (Dobai, Finta, Kemény) és az elégikus pillanatnyiség érzelmes hangvételében. Érdekes, hogy egyik kritikusuk mindannyiukat a Reményik-iskola követőinek nevezte,⁵⁷ ugyanakkor a Pásztortűzben reflektáló Reményik Sándor maga – elsősorban Kacsó és Tamási kiemelése, Jancsó Béla dicsérete mellett – költőnek csupán Fintát és Maksayt tartotta.⁵⁸

A legtöbb – és valóban érdemi – kritika az antológia elemzett elméleti alapozását érte, ám szinte mindegyik a vállalkozás pusztá té-

nyének fontosságát hangsúlyozta csupán, a nemzedéki kiállást köszöntő örvendezés épp-úgy, mint a kritikátlan Szabó Dezső-követés szemrehányásai. Jellemző és nem minden humor nélküli volt magának Szabó Dezsőnek a reagálása: miután az Élet és Irodalomban meghatottan számolt be a Tizenegyekben való szép folytatódása fölötti atyai örömeről, az őt meglátogató Jancsó Elemérnek beszélgetés közben az antológia felvágatlan tiszteletpéldányát mutatta, mondván: "úgyis tudom, mi van benne!".⁵⁹

Látva a vállalkozás nem várt sikerét, június után újra felmerült a rendszeres könyvkiadás reményteli gondolata, s 1923. július 5-én új felhívást adtak ki a Tizenegyek most már valóban Balázs Ferenc szövegezésében, mely a gyűjtői bázis állandósítása érdekében népszerűsítette elgondolásait. A Tizenegyek előrehaladásában figyelemreméltó, hogy Balázs Ferenc ekkor már nem tartotta szükségesnek a továbbra is csoportos, antológikus jelentkezést: "Antológiára akkor van szükség, amikor többen a világba dobbantanak: vagyunk. De azután a reprezentálás helyett munkának kell jönnie. A jövő évadban jórészt önálló köteteket fogunk kiadni."⁶⁰ Mivel azonban a Tizenegyek közül többen 1923 után eltávoztak Kolozsvárról, és az érdeklődés is csökkent, a kipróbált és bevált kiadásszervezési szisztéma szerint legközelebb 1925-ben került sor könyvkiadásra Tamási Lélekindulásának megjelentetésével a szerző saját kiadásában, s hasonló módon gyűltek össze az előfizetések Finta Zoltán *Bort, húzát, békességet* című verseskötetére is.⁶¹ Egy újabb antológia kiadását kevéssel ezután

már Tamási sem helyezte Jancsó Bélához írott levelében: "A komoly irodalom szempontjából csak az egyénekenkénti kiállítás a fontos és a döntő, mert Antológia esetében a kritika újra megtévelyedik, s nem beszél kielégítően az írókról, hanem az ifjúságot pökdösi s szétugrasztani akar..."⁶²

Tamási Áron ekkor már természetesen önálló kötetére készült, az amerikai távolléte miatt menyasszonya, *Hollitzer Erzsébet* és Jancsó Béla által tető alá hozott Lélekindulásra, újabb esztendő múltán pedig már csak kedves iróniával emlékezett a Tizenegyekre.⁶³ Az időbeli eltávolodás ellenére később, a Vásárhelyi Találkozót megelőző politikai egységkeresés során, tizenhét év ifjúsági mozgalmait értékelő összefoglaló cikksorozatában mégis pontos és irodalomtörténetileg ma is helytálló minősítést adta a Tizenegyek antológiájának: "Kész értékeket semmiféle műfajban nem hozott, legkevésbé elbeszélésben. Akik a versírók közül leginkább uralkodtak a formán és a mondanivalón, azokról esztendők alatt kiderült, hogy könnyű volt nekik uralkodni, mert tulajdonképpen sem tulajdon versformájuk, se csak versben kifejezhető mondanivalójuk nem volt. Az értékezésben is egyedül Jancsó Béla keltette azt a hatást, mintha kizárólagos lelki alkata volna erre. Később mégis abba hagyta az irodalmi kritikát és ifjúsági mozgalom szervezésére adta a fejét. Ő maga úgy indokolta a cserét, hogy a szervezést fontosabbnak tartotta, mint az irodalmi bírálatot. Első pillanatra úgy tűnik - írta Tamási -, hogy Balázs Ferenc is, a másik erjesztője a könyvnek, hasonló utat tett meg. Ez az első pillantás azonban csalóka, mert amit Balázs

Ferenc a székelységgel és az irodalommal kapcsolatban a mi könyvünkben kifejtett, az későbbi mondanivalóinak és cselekedeteinek is leglényegesebb tartalma lett.”⁶⁴

A Tizenegyek nagy nemzedéki jelentkezésének lendülete könyvük megjelenése után – az irodalomtörténeti utókorból már régóta mondhatjuk, hogy természetesen – megtört. Fellépésüket hasonló felsorakozás, közvetlen folytatás nem követhette volna akkor sem, ha szépirodalom helyett közvetlen cselekvési programmal, aktivista elgondolásokkal léptek volna fel. A kolozsvári egyetemen ekkor még – láttuk – számottevő magyar hallgatóság tanult, s így a kötet erdélyi eszmevilága, a benne munkáló elméleti igény és irodalmiság, a küldetéstudat és az etikum a férfias cselekvésidéállal együtt félévtizedig alig nyomonkövethetően formálta az ifjúság mentalitását. Művelődéstörténeti jelentősége és az első indulás összetartozástudatát adó, létrehozóira gyakorolt eszmeformáló, tisztázó hatása azonban korszakos fontosságú, és “...cselekedet volt az irodalmi öntudatosodás folyamatának úttörő korszakában nem csak gondolataival – írta Jancsó Béla –, de azzal, hogy függetlenül saját kiadásban, saját maga szervezte itteni előfizető közönségre támaszkodva jelent meg.”⁶⁵ (*Folytatása következő lapszámunkban*)

Jegyzetek

1. *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere.* Megírták: Kós Károly, Zágoni István dr., Paál Árpád dr. É.n.

(Kolozsvár, 1921.) 2. *Versek - Elbeszélések - Tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi íróról erdélyi művészek rajzaival (Erdélyi fiatal írók antológiája).* Cluj-Kolozsvár, 1923. 3. Feldolgozását K. Lengyel Zsolt monográfiája ígéri. Ebből: *Der Frühe Transsilvanismus 1918-1928. Anatomie eines Kompromisses.* Dissertationsvorhaben. München, 1987. Kézirat. - továbbá Uő: Kristóf György az erdélyiség és romániaság kereszttüzeiben. Adalékok = Korunk 1992.8.107-113. 4. Kántor Lajos - Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944-1970.* II.kiad. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.19. 5. Dr. Péterffy Jenő: *Az erdélyi magyar ifjúság jövője* = Erdélyi Fiatalok (a továbbiakban: EF) 1930.1.18. 6. Jógász, az Erdélyi Fiatalok főmunkatársa 1933 tavaszáig, politikus. 7. Gyarmathy Árpád: *Vak-vágányon.* = EF 1930. 6. 94-95. 8. “...a mai magyar főiskolások több mint 50 %-a sohasem járt felekezeti iskolába, az oda járt 48 % nemzeti műveltsége pedig nagyon sok oknál fogva sem elégsnek, sem teljesnek, sem szervesnek nem nevezhető.” (Jancsó Béla: *Az erdélyi magyar ifjúság problémáiról.* = Erdélyi Helikon 1931. 1. 15.) “...ez az ifjúság, amely a legnagyobb magyarok nevét is legfeljebb csak hallotta, amely a szegényedő erdélyi magyarságnak talán legszegényebb része, magyar öntudattal, felelősséggel és munkával készül az erdélyi magyarság feladatára.” (Jancsó i.m. 17.) 9. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban.* Kolozsvár, é.m.143. 10. Az Erdélyi Fiatalok indulásakor a református egyház belmissziós utazó-

titkára, a folyóirat szerkesztője. Az EF korszaka után a magyar országgyűlés erdélyi párti képviselője volt 1944-ig, az ötvenes évek végétől hosszú börtönbüntetést szenvedett a Duna-deltában. Ezután a Farkas utcai templom lelkésze, esperese volt 1973-ban bekövetkezett haláláig. Tanulmányai és rövid írásai az EF idején már nemcsak a református egyház sajtóorgánumaiban, hanem a romániai magyar sajtóban és a magyarországi lapokban is megjelentek. László Dezső a református ifjúság egyik legtekintélyesebb vezetője volt, akinek az EF koncepciójának és ideológiájának kidolgozásában döntő szerepe volt. Karakteres és megalkuvás nélküli egyénisége meghatározta a mozgalom etikáját is, és nagyban hozzájárult annak az alkotmányos szellemiségnek a kialakulásához, mely a közösséget az aktivista-demokrata egység gondolat modelljévé avatta. Kulturális tájékozottsága, erkölcsi tartása a közélet s egyben a református egyház reprezentáns alakjává tette. **11.** László Dezső: *A hiányzó tizenöt korosztály.* = EF 1930. 8. 127. **12.** Dr. Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története.* A szerző kiadása, Budapest, 1935. 479. **13.** Szász Zsombor: *Erdély Romániában. Népkisebbségi tanulmány.* Budapest, 1927. 250. és köv. lapok. Mikó Imre szerint "Az egyetem átvételét (...) dr. Onisifor Ghibu, a Consiliul Dirigenthez küldött két felirata előzi meg. Az elsöben a strassburgi és a pozsonyi egyetem átadására hivatkozva veti fel a kolozsvári egyetem átvételét, a másodikban az egyetem elrománosítási tervét dolgozza ki. E két dokumentum mellett találjuk a jogi és orvosi kar átszervezésére vonatkozó javaslatokat,

melyet egy-egy szakbizottság készített elő... *1919 szeptember 12-éről szól az a Decret Regal, mely szerint a kolozsvári egyetem »átalakul románná«.* (Mikó Imre: *A kolozsvári egyetem tíz éve és a kisebbségek.* = EF 1930. 9-10. 154-155. **14.** Szász i.m. 249. **15.** Endes i.m. 492. **16.** Dr. Sulyok István - dr. Fritz László: *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929.* I. évf. Juventus, Kolozsvár, 1930. 97. **17.** *A magyar nyelvű iskolák...* = Magyar Kisebbség, 1929. 13. **18.** Endes i.m. 479. **19.** uo. **20.** Szász i.m. 251. **21.** Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések I.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. II. kiad. 239. **22.** Szász i.m. 251. **23.** uo. **24.** Kacsó i.m. 239. **25.** uo. **26.** Jancsó Béla: *Az erdélyi magyar ifjúság problémáiról* = Erdélyi Helikon, 1931. I. 15. **27.** László Dezső i.m. 126. **28.** Jancsó i.m. 15. **29.** Mikó Imre az Országos Menekültügyi Hivatal adatai szerint 197.135 főben adja meg az 1918-1924 között Magyarországra kerültek számát (Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Studium, Budapest, 1941. 17.) **30.** Ligeti i.m. 143. **31.** Kacsó i.m. 240. **32.** Endes i.m. 480. **33.** *Kristóf professzor első hallgatói.* = Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939. 10. - Lapedatu segítségével jutottak ellátáshoz a Tanítók Házában is; az esetet Kacsó Sándor önéletrajzában is megörökíti. **34.** Kacsó i.m. 245-246. **35.** *Irodalomtanításunk* = EF 1930. 3. 37-39. **36.** *Az 1922/23-as és az 1927/28-as tanévek során Mikó adatai szerint így változott a magyar joghallgatók száma: 35, 90, 70, 150, 80, 140, 130, 250, 240.* (A kolozsvári

egyetem tíz éve... = EF. 1930. 9-10. 154-55.) Ez a hirtelen emelkedés azonban csupán látzólagos volt, tekintve, hogy sokan csak azért iratkoztak be a jogi karra, hogy tanulmányaik folytatása címén katonai szolgálathalasztást kaphassanak. Mivel az előadások látogatása itt nem volt kötelező, a beiratkozottak nagy többsége nem tekinthető tényleges hallgatónak. 37. Tamási Áron: *Virrasztás*. Révai, Budapest, 1943. 264. 38. Kacsó Sándor: *Új székely társadalmi elrendezés*. = EF 1933. IV. 96. 39. A Remény második "elágazását" az 1921-ben alapított Ifjú Erdély (a református egyház ifjúsági lapja), illetve az ifjabb Grandpierre Emil- és Albrecht Dezső-féle Haladjunk jelentette. 40. Balázs Ferenc 1923. április 17-én kelt levele Benedek Elekhez = Benedek Elek irodalmi levelezése 1921-1929. I. Közzéteszi Szabó Zsolt, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 132. 41. Kacsó: *Virág alatt...* 262. 42. Mikó Imre: *Tizenegyek*. Negyven éve halt meg Balázs Ferenc. Kézirat. 43. A *Tizenegyek* antológiájának évfordulójára = EF 1930. 6. 99. 44. /-rei/: Így szól az idő általuk. A "Tizenegyek" tizenegyedik évfordulójára. = *Ellenzék*, 1934. febr. 25. 7. 45. *Erdélyi Magyar irodalom* (7-16.) és *Székely mitológia* (17-21.) 46. *Tizenegyek...* 8. 47. uo. 48. uo. 10. 49. uo. 12. 50. uo. 14. 51. A szóhasználat fogalmi jelentőségű. Tamási például így ír: a transzilvanizmus "...különböző fajok életének találkozása fenn az emberi magaslaton." Vö. Tamási Áron: *Tiszta beszéd*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 71. 52. Láng Gusztáv: *Intézmények, folyóiratok, törekvések. A két háború közötti romániai magyar irodalom történetéhez* = Korunk, 1971. 3. 413. 53. Kacsó: *Új székely...* = EF 1930. IV. 96. 54. *Tizenegyek...* 61-70. 55. /b.i./ (Borbély István): *Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól...* = Keresztény Magvető 1923. ápr.-jún. 2. 56. Reményik Sándor: *Tizenegy fiatal erdélyi magyar író antológiája* = *Pásztortűz*, 1923. II. 850-53. 57. Mikó Imre: *Tizenegyek*. Kézirat. 58. Kacsó: *Virág alatt...* 262. 59. uo. 263. 60. Id. Mikó Imre: *A csendes Petőfi utca*. Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1978. 90. 61. Amerikából írta számvetését a *Tizenegyek* után öt hónappal: "Hát az Antológiánk bizony jobb is lehetett volna. Egyik-másik kritikus meg is seprűzött jól. S Berde Mária és Tompa László nekem még a seprű nyelit is odafordították. Mert azt mondják rólam, hogy csupán ügyes 'másoló' vagyok. Jól van. Én eddigelé annál több kritikát bajt láttam, semhogy egy kicsi kritikától valami likba bóbújjak. Majtég leszen más beszéd is, ha megérdemlem, s hanem biza, mint másoló is szerethetjük egymást, ahogy csak tudjuk. Vegyék mások el a madárfiat, csak lássam, amikor repítik." (Tamási 1923. november 12-én kelt levele Benedek Elekhez = Benedek Elek irodalmi levelezése I. 188.) 62. "- A *Tizenegyek* könyvére már csak György Lajos emlékszik, ki - mint a bolhát - esténként bizonyára örökké megszámolja az erdélyi könyveket." (Tamási 1925. június 21-én kelt levele Jancsó Bélához = *Helikon* és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája /1924-1944/. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. I. 15. 63. Tamási: *Virrasztás*, 265. 64. uo. 267. 65 EF. 1930. 6. 98.